

Araştırma Makalesi

**SANAYİLEŞEN ALANLARDA TARIM TOPRAKLARINI KORUMA GÜÇLÜĞÜ:
TRAKYA BÖLGE PLANLAMA DENEYİMİ**

**Difficulties for Protection of Agricultural Lands in Industrially Developing Areas: A
Planning Experience in Thrace Region**

Özdemir SÖNMEZ*¹

ÖZ

Geçtiğimiz yarım yüzyılda Türkiye’de kırsal nüfus hızla düşerken kentsel nüfus artmıştır. Bu süreçte, doğal kaynak olan tarımsal alanların önemli bir bölümü niteliğini kaybetmiş, kişi başına düşen tarım toprağı yaklaşık 7500 m² iken, yarı yarıya azalarak 3400 m²/kişi düzeyine gerilemiştir. Diğer yandan, birçok çevre düzeni planında “tarım alanlarının korunması” temel ilke olarak benimsenmiş olmasına rağmen pek başarılı olunamamıştır. Bu planlardan biri de, Trakya Bölgesi için, Çevre Bakanlığı, Trakya Kalkınma Birliği (TRAKAB) ve İstanbul Metropolitan Planlama Merkezi (İMP) işbirliği ile yapılan “Trakya Alt Bölgesi Çevre Düzeni Planı”dır. Önemli tarım topraklarına sahip olan bölgede, sanayinin ve kentsel yapılaşmanın tarım toprakları aleyhine yayılmasının engellenmesini amaçlayan bu plan, 2009 yılında onaylanmıştır. Buna rağmen, mutlak tarım topraklarının yoğunlukta olduğu birçok bölgede olduğu gibi burada da tarım topraklarının yapılaşmalara açılması önlenememiştir.

Bu çalışmada, yukarıda sözü edilen plan çerçevesinde, Trakya bölgesinde tarımsal alanlarda yaşanan değişim süreci irdelenerek, kuramsal arka planı ile birlikte değerlendirilmekte, söz konusu plan kapsamında, sanayi kaynaklı kirliliğin önlenmesi ve tarımsal potansiyelin korunarak geliştirilmesine dönük geliştirilen/belirlenen yöntem ve stratejiler tartışılmaktadır. Ayrıca birçok plan çalışmasında tarımsal alanların korunması ve geliştirilmesine dönük kararların uygulanamama nedenleri analiz edilerek nedenleri saptanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Planlama, Sanayi gelişimi, Serbest pazar, Tarımsal toprakların korunması

ABSTRACT

Agricultural land in Turkey has been diminishing more and more under the pressure of rapid urbanisation since 1950. The most important reason for it is migration of labour force from rural areas to cities where manufacturing and service industries densely clustered, followed by the rapid building induced by industrialization and tourism in regions where agricultural land supply is abundant, such as Thrace, Aegean and Mediterranean regions. Given that the same incident has been experienced by many developing or less developed countries besides Turkey, the fact that the agricultural land has been rapidly diminishing across the world will inevitably too much greater multi-dimensional problems in the future.

Despite the decisions formulated under many regional/local plans in accordance with the requirements provided in the Land Protection Law (Law No. 5402) in order to protect the agricultural lands since 2004, no success could have been achieved. Especially in the areas where industrial, residential and tourism functions have been developing rapidly, it is ever becoming impossible to protect, and ensure the agricultural use of, agricultural land despite the law and the plan decisions.

One of the regions in Turkey where significant part of the land is agricultural land that experiences this problem is Thrace. This paper analyses the change in the agricultural lands in the Thrace region, defines it along with the theoretical background, and discusses such strategies aiming prevention of pollution induced by industrialisation and development of the agricultural potential in the region. Meanwhile, questioning the issue that while in some societies, where free market economics is valid, the use of land can be regulated on the basis of public interest, in some societies this cannot be achieved.

Keywords: Planning, Industrial development, Free market, Protection of Agricultural land

¹İstanbul Ticaret Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Küçükyalı, MALTEPE-İSTANBUL

*İlgili yazar / Corresponding author: ozd.sonmez@gmail.com

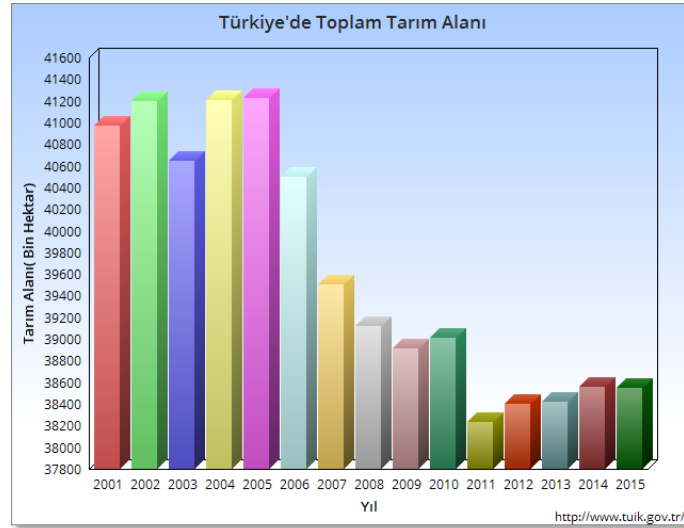
Gönderim Tarihi: 14.08.2018

Kabul Tarihi: 11.09.2018

GİRİŞ

Türkiye tarım toprakları kıt kaynak olmasına rağmen 1950 yılından bu yana hızlı kentleşmenin baskısı altında azalmaktadır. O yıllarda Türkiye’de kişi başına düşen tarım toprağı alanı yaklaşık 7500 m² iken bugün yarıya yarı azalarak 3400 m²/kişi düzeyine gerilemiştir (<http://www.arkitera.com/>). TÜİK verilerine göre de tarım toprakları son 15 yılda % 10 oranında azalmıştır (Şekil 1). Akcı (vd.)’ya göre 1989-2010 yılları arasında toplam 827 bin hektar tarım arazisi başta sanayi olmak üzere, konut, ticaret, turizm, ulaşım vb. kentsel kullanım amaçlı tarım dışı faaliyet alanlarında kullanımına izin verilmiştir (Akcı, ve diğ, 2016). Tarım sektörünün Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içindeki payı da önemli oranda düşmektedir. Bu pay 1980 yılında % 24,4 iken, 1990 yılında % 16,4’e, 2000 yılında % 12,2’ye, 2010 yılında % 9,4’e ve 2015 yılında % 9’a gerilemiştir. Sektörde çalışan işgücü açısından da benzer şekilde düşüşler mevcuttur. Ülke bütününde iş gücünün sektörel dağılımına göre 2010 yılında tarımın payı % 25,2 düzeyinden, 2012 yılında yüzde 24,6’ya, 2015 yılında ise 20,6’ya düşmüştür (<http://www.uis.gov.tr>).

Türkiye’de tarım toprakları ve çalışan sayısındaki azalmanın en önemli nedenlerinden biri, işgücünün kırsal alanlardan sanayi ve hizmet sektörlerinin yoğun olduğu kentlere göç etmesidir. Diğer önemli bir nedeni ise Trakya, Ege, Akdeniz gibi mutlak tarım topraklarının yüksek oranda bulunduğu bölgelerde, sanayileşme ve turizme bağlı olarak yaşanan hızlı yapılaşma olgusudur. Bu olgunun Türkiye ile beraber bir çok gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde de yaşandığı göz önüne alındığında, tarım topraklarının dünya genelinde hızla azalmaya devam ettiği gerçeği, gelecekte çok daha büyük boyutlu sorunlara yol açacaktır.

Şekil 1. Türkiye’de Tarım Alanları, 2001-2015 (tuik.gov.tr)

Figure 1. Agricultural Lands in Turkey, 2001-2015 (tuik.gov.tr)

Ülkemizde 2004 yılından buyana 5403 sayılı toprak koruma kanununun da koşul kabulleri çerçevesinde bölgesel/yerel ölçekte yapılan birçok planda tarım alanlarının korunması yönünde kararlar üretilmesine rağmen başarılı olunamamaktadır. Özellikle sanayi, konut, turizm gibi işlevlerin hızlı gelişim gösterdiği alanlarda, yasaya ve plan kararlarına rağmen, tarım topraklarının korunarak tarımsal amaçlı kullanımını sağlamak olanaksız hale gelmektedir. Bu koşullar altında, yapılaşmaya konu olan tarımsal toprakların azalış sürecinin devam edeceği gerçeği, giderek artan bir risk olma özelliğini koruyacaktır. Bu nedenle planlamada, özellikle bölgesel ölçekli planlamalarda, tarım topraklarının korunması ile birlikte, tarımsal üretimin özendirilerek üretici için ekonomik açıdan kazançlı hale getirilme yöntemlerinin geliştirilmesi, sürdürülebilir planlamanın vazgeçilmez bir bileşeni olacaktır.

Türkiye’de bu sorunu yaşayan ve önemli bir bölümü mutlak tarım topraklarından oluşan bölgelerden biri Trakya’dır. Yaklaşık 2 milyon hektarlık bir alana sahip bulunan Trakya bölgesinin % 64’ü tarım topraklarından oluşmaktadır (ÇŞB, 2009a). Bölgenin, doğusunda İstanbul’a komşu olması, İstanbul sanayinin etkin yayılma potansiyeli için bir hedef haline gelmesine, böylece Çorlu-Çerkezköy-Lüleburgaz aksında yayılmasına neden olmuştur. Bu paralelde gelişen sanayi fonksiyonu ve nüfusun yapılaşma amacıyla talep ettiği toprak fiyatları artmış, beraberinde tarım topraklarının hızla yapılaşmaya açılması sonucunu doğurmuştur. Böylece bölgenin doğusu sanayi eksenli olarak hızla kentleşirken, batı yönündeki (kırsal) nüfus, sanayi bölgesine yakın yerleşmelere göç etmiş ve bölge içinde önemli nüfus ve gelir dağılımı farklılıkları yaratmıştır. Diğer yandan, bölgede tarım sektöründeki iş gücü sayısı ve oranı da azalma eğilimindedir.

Bu doğrultuda, Çevre Bakanlığı, Trakya Kalkınma Birliği (TRAKAB) ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) işbirliği ile Trakya alt bölgesi için çevre düzeni planı yapılmış ve 2009 yılında onaylanmıştır. Planda, “sanayinin ve kentsel yapılaşmanın tarım toprakları aleyhine yayılmasının engellenmesi, temel amaçlardan biri olarak belirlenmiştir.

Ülkenin birçok (2.düzye) bölgesinde yukarıda belirtilen plan benzeri planlar yapılmış yada yapılmaya devam etmektedir. Bu çerçevede iki soru karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, tüm bu planlara rağmen tarımsal alanlar korunabilmekte midir? İkincisi, eğer korunamıyorsa “neden korunamıyor” sorusudur.

Bu çalışmada, Trakya çevre düzeni planlaması deneyiminden yola çıkarak elde edilen tespitler, tarım topraklarının korunmasına dönük kararlar ve stratejiler analiz edilmekte ve söz konusu soruların yanıtı aranmaktadır. Ayrıca planlama yaklaşımı ile sürecin neden-sonuç bağlamında aktarılması, gelecekte bu tür çalışmalara katkı sağlaması açısından yararlı olacaktır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Sorunun ortaya çıkış eksenini olan sanayileşme döneminden buyana, konuya ilişkin birçok kuramsal çalışma yapılmıştır. Bunlardan Biggs (1977), kırsal/tarımsal alanlardaki değişimleri genel sistem kuramı temelinde açıklamaya çalışırken, Epstein (1962), kırsal alanlarda yaşanan değişimle, ekonomik ve toplumsal değişim arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Diğer yandan, Marksist düşünürler, kapitalizmin tarımsal üretim biçimlerini bünyesinde erittiği savını ileri sürerken, bazı neo Marksist düşünürler ise bunun her zaman geçerli olmadığını, tersine, kapitalizmin farklı üretim biçimlerinin kendisine eklenmesine olanak sağladığını savunmuşlardır (Epstein, 1962). Her iki yaklaşımda da toprak “rant”a konu olan bir üretim faktörüdür ve rant toprağın fiyatını belirlemektedir.

Klasik yaklaşımda rant, toprağın verimliliğine dayandırılmaktadır. Bu yaklaşımın öncülerinden David Ricardo’ya (1997) göre bir toprağın getiri miktarını o toprağın verimlilik düzeyi belirlerken, toprakların birbirinden farklı özelliklere sahip olması ve verim farklılıkları da rantı yaratır (Akın, 2007:13-15).

Smith, Ricardo ve Marx gibi düşünürlere göre, toprak rantı tarımdaki kapitalist ilişkilerin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Rant, genellikle **mutlak rant** ve **farklılık rantı** olarak iki farklı türde ele alınarak incelenmektedir. Toprağın sınırlı/kıt olması nedeniyle ortaya çıkan rant “**mutlak rant**” veya “**kıtlık rantı**”, toprağın verimliliği yada konumundan kaynaklanan rant **farklılık rantı** kapsamında açıklanmaktadır (Aktan (2003:16) Marx bu rantı, verimli topraklarda üretilen ürünün miktarı, pazar fiyatı ve toprağı işleme tekelinden kaynaklanan fazla rant olarak açıklamaktadır (<https://vergidosyasi.com>).

Kapitalist yaklaşımlara göre, kıt kaynak olan toprağın kullanım biçimini ve değerini belirleyen temel faktör “**serbest piyasa**”dır. Serbest piyasa, “kişinin sahip olduğu mülkiyetini uygun gördüğü şartlarda başkasına devredebilmesi, kiralayabilmesi onu bir diğer mülkiyetle veya parayla değiştirebilmesi veya onu daha fazla üretim ve kar için elde tutabilmesi veya kullanabilmesi özgürlüğünü ifade eder” (<http://akademikmakale.blogspot.com.tr/>). Serbest piyasalarda bir mal veya hizmetin fiyatı arz ve talep koşullarına göre belirlenir. Marks’a göre, toprak için fiyatın oluşması aynı

zamanda “toprağın, toprak sahibine bir artı değer getirecek biçimde kullanma koşulları oluşuncaya kadar kullanım dışında tutulması” ile gerçekleşir. Bu **mutlak rant** ve mutlak rant toprağın veriminden bağımsız gelişir (Marx, 1978). Yapılaşmaya konu olan toprağın rantı verimlilik düzeyinden bağımsızlaşırken, yapılaşmaya konu işlev ve yapı yoğunluğu temel belirleyiciye dönüşür. Buna bağlı olarak kent çevresindeki tarımsal arazilerin değeri kent büyümesi ile devamlı olarak artar. Önce tarımsal kullanım değerine sahip olan arazide kentin yaklaşması ile oluşan beklenti, daha sonra bu alanın imar sınırları içine alınışı, yükselişe neden olan temel etmenleri oluşturur. Böylece toprağı tarım amaçlı elde tutmak değersizleşirken, mutlak rant amaçlı tutmak yada alıp satmak öz gerekçeye dönüşür.

Metodoloji

2009 yılında onaylanan “İstanbul Çevre Düzeni Planı” sonrası, coğrafi bütünlük, ulaşım aksları sürekliliği, yoğun ekonomik ilişkiler vb. nedenlerle, uyumlaştırma amaçlı olarak Trakya bölgesi için plan revizyonu gündeme gelmiş ve bu doğrultuda, Çevre Bakanlığı, Trakya Kalkınma Birliği (TRAKAB) ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi arasında bir protokol imzalanmıştır. Protokole göre bölge için bir çevre düzeni planı yapılmış ve 2011 yılında onaylanmıştır. Planın yapım sürecinde katılımın sağlanabilmesi açısından öncelikle İl belediyeleri, İl Özel İdareleri ve TRAKAB ile birlikte Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ’da plan yapımı ve gerekçeleri konusunda bilgilendirici toplantılar düzenlenmiştir. Böylece konuya ilgi gösteren tüm paydaşlara gerek süreç ve gerekse plan politikaları konusunda farkındalık yaratarak toplantı duyurularından haberdar olma dikkati/seçiciliği kazandırılmış ve böylece planlama çalışmalarına aktif katılımları sağlanabilmiştir. Paydaşların ilgi alanları çerçevesinde tanımladığı sorunlara ek olarak, bölge bütününe ilişkin sorunlar rakamlarla ve bütünsel olarak açıklanmış, buna ilişkin çözüm önerileri tartışmaya açılmıştır. Tüm bu toplantı ve çalıştaylarda paydaşların hemfikir olduğu en önemli konulardan biri “sanayinin ve kentsel yapılaşmanın tarım toprakları aleyhine yayılmasının engellenmesi, bölge genelinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi” konusu olmuştur. Bu paralelde planda, yeni sanayi alanları ve tarım topraklarının yapılaşmaya açılmaması, çok odaklı (dengeli) gelişmenin sağlanması, nüfus kaybı yaşanan bölgelerde tarımsal gelişim potansiyelini destekleyen stratejiler geliştirilmesi, bu amaçla fiziksel ve ekonomik altyapının iyileştirilmesi gibi kararlar geliştirilmiştir. Özellikle Edirne ve Kırklareli bölgesindeki toplantılarda, tarımsal üretim ekonomisini geliştirerek toprakların korunmasına yönelik stratejiler oluşturulması ve sanayinin yarattığı kirliliğinin önüne geçilmesi odaklı konular öne çıkmıştır. Bu süreçte, köyleri de kapsayan geniş bir alanda iletişim ve erişim kabiliyetine sahip ilçe ve belde belediyeleri, gerek yereldeki sorunların ve gerekse çözüme dönük önerilerin aktarılması yönünde etkin rol üstlenmişlerdir.

TRAKYA BÖLGESİNDE YAPILAŞMA SÜRECİ VE SORUNUN TANIMI

Trakya Bölgesi, ülkenin kuzey batı ucunda, Avrupa kıtası içinde ve geniş tarım topraklarından oluşan bir alandır. Tablo 1’ de görüldüğü üzere 1.88 milyon hektarlık bu alanın % 63’ü tarım topraklarından oluşur. Toplam 1,18 milyon hektar olan tarım topraklarının % 37’ si Edirne, %37’si Tekirdağ ve % 26’sı Kırklareli il sınırları içinde bulunmaktadır.

Çizelge 1. Trakya Alt Bölgesi Tarım Alanları (ÇŞB (2009a)

Table 1. Agricultural Land in Trace Region (ÇŞB (2009a)

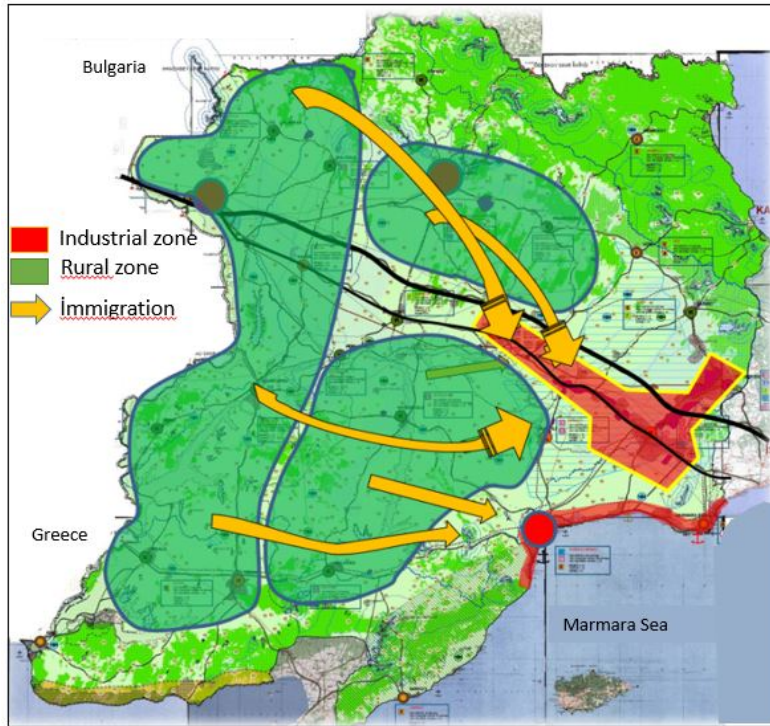
Tarım Alanları Toplamı (ha)	Tarım Dışı Alanlar Toplamı (ha)	Trakya Alt Bölgesi Toplamı (ha)
1.185.099 (% 63)	695.893 (% 37)	1.880.992 (% 100)

Trakya Bölgesi doğusunda hızlı büyüme ve yapılaşma, Çerkezköy’ün kalkınmada öncelikli yöreler kapsamına alınarak 1972 yılında uygulanan Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi (ÇOSB) kararı ile başlamıştır. Bu kararın ardından bölge, İstanbul Metropolü’ne yakınlığı, ulaşım olanakları, ucuz arsa temini gibi faktörlerin de etkisiyle sanayiler için oldukça çekici bir hale gelmiş ve Çerkezköy-Çorlu-Babaeski aksları boyunca hızla yayılmıştır. Böylece, bölgedeki mekânsal değişim süreci artarak

günüme kadar devam etmiştir. 1980’li yıllardan buyana hızlanarak devam eden bu süreç, bir yandan idari yapılanmayı değiştirerek birçok yeni belediye birimleri kurulmasına yol açarken, oluşan yeni belediyeler, yaptıkları planlarla tarım toprakları üstünde yapılaşan sanayi ve konut alanlarının artmasına neden olmuştur.

Nüfus ve yapılaşma, öncelikle bölgenin doğusunda bulunan Çerkezköy-Çorlu-Lüleburgaz üçgeninde (Şekil 2) yaşanırken, kırsal yaşamın ve tarımsal işgücünün ağırlıklı olduğu kuzey ve batısındaki yerleşmeler nüfus kaybetmeye, önemli bir kısmı tarım sektöründe çalışan nüfus olmak üzere, sanayinin yoğunlaştığı alana göç etmeye başlamıştır.

Bölgede gerek sanayinin ve gerekse nüfusun yarattığı arsa talebine paralel oluşan “toprak rantı” birçok tarım toprağının planlı/plansız yapılaşmaya açılmasını önleyememiştir. Böylece Çorlu-Çerkezköy-Lüleburgaz aksı (şekil 2’de kırmızı renk ile belirtilen alanlar) sanayi ve konut fonksiyonu ağırlıklı yapılaşırken, aynı süreçte çoğunluğu İstanbul metropolü nüfusu kaynaklı ikinci konut (yazlık) talebiyle kıyı alanları yapılaşma sürecine girmiştir (Sönmez, 2015). Sorunu çözmeye dönük 2000-2004 yılları arasında tüm bölgeyi kapsayan bir plan yapılmış, fakat tarımsal alanlarda devam etmekte olan yapılaşmayı önleyememiştir.

Şekil 2.-Trakya alt bölgesi yapılaşmanın yoğunlaştığı alanlar (ÇŞB, 2009a)

Figure 2. Areas where building development concentrated in the sub-region of Thrace (ÇŞB, 2009a)

Tarım Topraklarının Korunmasına Yönelik Hukuksal Yapı

Ülkemizde 2005 yılına kadar tarım topraklarının korunması yönünde etkili ve kapsamlı bir kanun yapılmamıştır. 1985 yılında yapılan 3202 Sayılı kanunda, Köy Hizmetleri Kurumu'nun görevlerini tanımlayan maddeler içinde “Tarım alanlarının gayesine uygun bir şekilde kullanılmasını sağlamak, denetlemek ve bu konu ile ilgili diğer kuruluşlarla işbirliği yapmak” (T.C. Resmi Gazete, 1985) şeklinde bir hüküm olmakla birlikte, bunun nasıl yapılacağı, tarım alanlarını korumak üzere ne tür

önlemler olduğu hakkında hiçbir açıklama getirilmemiştir. Tarım topraklarının korunmasına dönük önemli olabilecek ilk yasal düzenleme dönemin Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı tarafından yapılan 11.03.1989 tarih, 20105 sayılı resmi gazetede yayınlanan ‘*Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye İle Kullanılmasına Dair Yönetmelik*’tir (Sezgin ve Varol, 2012). Bu yönetmelik ilk olarak imar planlarına atıfta bulunarak, tarım alanlarının farklı amaçlar için planlanması durumunda, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nden izin alınması şartını getirmiştir.² Diğer yandan, bu yönetmeliğin 8.maddesinde konut, eğitim, sağlık, sanayi, akaryakıt istasyonları, alışveriş merkezi, turizm amaçlı tesisler gibi nerdeyse tüm kentsel kullanımlar için izin verilebileceği belirtildiğinden, tarım topraklarının farklı amaçlarla kullanımında pek fazla önleyici olamamıştır. Bu konuda en etkin yasal düzenleme 03.07.2005 tarihinde yürürlüğe giren “5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu”dur. Bu Kanun’un 1. ve 2. Maddesinde şöyledir:

Madde 1- Amaç; “Toprağın doğal veya yapay yollarla kaybını ve niteliklerini yitirmesini engelleyerek korunmasını, geliştirilmesini ve çevre öncelikli ‘sürdürülebilir kalkınma’ ilkesine uygun olarak, plânlı arazi kullanımını sağlayacak usul ve esasları belirlemektir”.

Madde 2- Kapsam; “Bu Kanun; arazi ve toprak kaynaklarının bilimsel esaslara uygun olarak belirlenmesi, sınıflandırılması, arazi kullanım planlarının hazırlanması, koruma ve geliştirme sürecinde toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutlarının katılımcı yöntemlerle değerlendirilmesi, amaç dışı ve yanlış kullanımların önlenmesi, korumayı sağlayacak yöntemlerin oluşturulmasına ilişkin sorumluluk, görev ve yetkilerin tanımlanması ile ilgili usul ve esasları kapsar” (T.C. Resmi Gazete, 2005).

Ayrıca 3402 sayılı Kadastro Kanunu’nun 14. Maddesi’nin ikinci fıkrasında; “*sulu veya kuru arazi ayrımı, Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu hükümlerine göre yapılır*” hükmü mevcuttur. Buna ek olarak, 3194 sayılı İmar Kanunu’nun 8. Maddesi’nin birinci fıkrasına; “*(c) Tarım arazileri; Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu’nda belirtilen izinler alınmadan tarımsal amaç dışında kullanılmak üzere planlanamaz*” hükmü eklenmiştir.

Diğer yandan, 5403 sayılı Toprak koruma kanunu 13.maddesinde “*Bakanlıklarca kamu yararı kararı alınmış plân ve yatırımlar*”, ifadesi eklenerek, birçok bakanlığın tarım alanları üzerinde yapmak istediği yeni işlevlerin yapılaşmasına olanak sağlanmaktadır. Buna ek olarak aynı kanuna, “*11/10/2004 tarihinden önce, gerekli izinler alınmadan tarım dışı amaçlı kullanıma açılmış bulunan arazilerin tarımsal bütünlüğü bozmuyor ise istenilen amaçla kullanımı için, bu Kanunun yayımı tarihinden itibaren bir yıl içerisinde Bakanlığa başvurulması, hazırlanacak toprak koruma projesine uyulması ve tarım dışı kullanılan tarım arazilerinin her metre karesi için beş Yeni Türk Lirası ödenmesi şartıyla izin verilir. Tarım arazisi vasfından çıkarılan araziler, ilgili kuruluşlarca başvuru sahibinin isteği doğrultusunda vasfını değiştirir*” şeklinde geçici bir madde eklenerek birçok tarım alanı üzerinde izinsiz yapılan sanayi alanlarının yasallaştırılmasına olanak sağlanmıştır (Sönmez, 2015).

Bölgede Planlama Eylemleri

Tüm bu gelişmeler karşısında bölgesel ölçekli gelişme süreçlerini kontrol etmek ve doğal değerleri koruyabilmek amaçlı ilk bölgesel ölçekli plan 2000-2004 yılları arasında dönemin Bayındırlık Bakanlığı tarafından Trakya Üniversitesi’ne hazırlanmış ve 2004’de onaylanmıştır.

Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ’ı kapsayan 1/100.000 bu plan aynı zamanda 8 adet alt bölge tanımlamış ve bu alt bölgeler temelinde 1/25.000 ölçekli planların yapılmasını öngörmüştür. Alt bölgelerin içinde,

² Madde 4 — Şehir imar planları, mevzii imar planları ve bunların eki imar planları ve yerleşme alanları ile özel kanunlar kapsamı dışında kalan alanlardaki her türlü arazinin tarım dışı maksatlı faaliyetlere tahsisi Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün iznine tabidir. Bu Yönetmeliğin yürürlük tarihinden önce tasdik edilmiş olan Çevre Düzeni Planları, Bölge Planları ve Nazım İmar Planlarında "Tarım Alanları" olarak gösterilen alanların başka maksatlarla kullanılması için yapılacak plan değişikliklerinde de Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün muvafakati alınır.

sanayi yapılaşması nedeniyle öncelikli olanlardan, **Çorlu-Çerkezköy-Muratlı-Lüleburgaz Planlama Bölgesi** için bakanlık tarafından 1/25.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı yapılmıştır. Bu plan Çorlu-Çerkezköy-Büyükkarıştıran hattı boyunca planlı yada plansız gelişen sanayi ve konut alanlarını yasallaştırarak kontrol altına almayı hedeflemiştir.

Buna karşın, 2006 yılına kadar sanayi yapılaşması etki alanı içinde bulunan yerel yönetimler üst ölçek planlardan bağımsız imar planları ve revizyonlar yapmaya devam etmiş, özellikle Tekirdağ ili, ilçe ve beldelerinde yapılan imar planları ile yaklaşık 80.000 ha alan ve 4 milyon nüfus öngörülmüştür (ÇŞB, 2009a: s.4). Bu gelişmeler karşısında Çevre Düzeni Planını yeniden yapmak ve bölgede yapılaşmayı kontrol etmek üzere TRAKAB, Çevre Bakanlığı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi arasında düzenlenen yeni bir protokol ile İstanbul Metropolitan Planlama Merkezi (İMP) görevlendirilmiştir.

Trakya Alt Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı

Plan çalışmasına başlarken, tarımsal üretimin temel yapıtaşlarını oluşturan yerel halkın ve üreticilerin katılımının sağlanması temel öncelik olarak belirlenmiştir. Bu amaçla, öncelikle duyurular ve bilgilendirme toplantıları yapılmış, ardından planın her kademesi çeşitli platformlarda tartışılarak geniş bir katılım mekanizması oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Tekirdağ, Kırklareli, Edirne ve 18 ilçe merkezinde 95 halk toplantısı, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli il genel meclisi üyeleri ve 3 il özel idaresi teknik elamanları ile 34 çalışma toplantısı, bölgedeki 46 ilçe ve belde belediye meclis üyeleri ve teknik elemanları ile 185 olmak üzere toplam 314 toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte bölgesel ve yerel sorunlar tartışılarak öncelikler belirlenmeye çalışılmış, çözüme dönük seçenekler ve kararlar bu çerçevede oluşturulmuştur.

Yaklaşık dört yıl süren bu çalışmada, arazi kullanım, tarım alanları, orman alanları, sit alanları vb. tüm alanlar yeniden tespit edilerek sayısal ortamda haritalanmıştır. Ayrıca yürürlükte olan tüm planlar incelenmiş, mevzuata aykırı yapılan, tarım alanlarını izinsiz imara açan yada projeksiyon nüfusunun üstünde nüfus belirleyen planlar belirlenmiş ve yaklaşık 12 bin hektar alanın tarımsal niteliğinin korunabilmesi yönünde yeniden düzenlenmesi önerilmiştir.

Planın **genel İlkeleri** şu şekilde belirlenmiştir; (ÇŞB, 2009a: s.2)

- **Sürdürülebilirlik**; bölge açısından önerilen tüm fonksiyonların işlevsel bütünlük ve çevresel değerlerle uyum içerisinde geliştirilmesi, ekolojik değerler ile kentleşmenin getirdiği fonksiyonel çeşitlenme arasında koruma kullanma dengesinin sağlanması.
- **Kırsal kalkınma ve nüfus kaybının önlenmesi**, özellikle nüfus kaybı yaşanan bölgelerde gelişim potansiyellerini destekleyecek fiziksel ve ekonomik altyapının oluşturulması ve çok odaklı gelişmeyi sağlayarak bölge genelinde sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi, tarım odaklı kırsal ürün ve üretime dayalı mekanizmalar geliştirerek toprağın tarımsal amaçlı kullanılmasının özendirilmesi ve nüfus kaybının önlenmesi,
- Sanayi gelişiminin sınırlandırılması, yeni alanlar önerilmemesi, mevcut alanlarının kısıtlanması ve rehabilitasyonu ile çevreye duyarlı hale getirilmesi.
- Entegre ulaşım sistemleri ile desteklenen işlevsel bağlantıların kurulması; tarımsal ürünlerin pazara ulaşım olanaklarının artırılması, demiryolu ve denizyolu ağırlıklı alternatif sistemlerin geliştirilmesi

Tüm baskılara rağmen, yukarıda özetlenen ilkeler ışığında, planda yeni sanayi alanı açılmamış, mevcut sanayi alanları içinde yer alabilecek sanayi türleri de sınırlandırılarak su, hava ve toprak kirliliğine neden olabilecek sanayi türlerinin yer almaması yönünde kısıtlamalar getirilmiştir. Plan hükümlerinde bölgede yer alması kısıtlanan türler; “metal sertleştirme, metal kaplama, asitli yüzey temizleme, tekstil boyama-yıkama ve emprime baskı, madenin işlenmesine yönelik ağır sanayiler, hurda plastik yıkama, lifli yıkama-yağlamacılar, kâğıt işleme, ham deri işleme, asit imal ve dolum yerleri, pil, batarya-akü imal yerleri, kömüre dayalı termik santral, gres yağ fabrikaları, ilaç sentez fabrikaları, ağır metal tuzu üretimi, demir-çelik üretimi, petrokimya, klor-alkali, rafineri vb.” olarak belirtilmiştir (ÇŞB, 2009b).

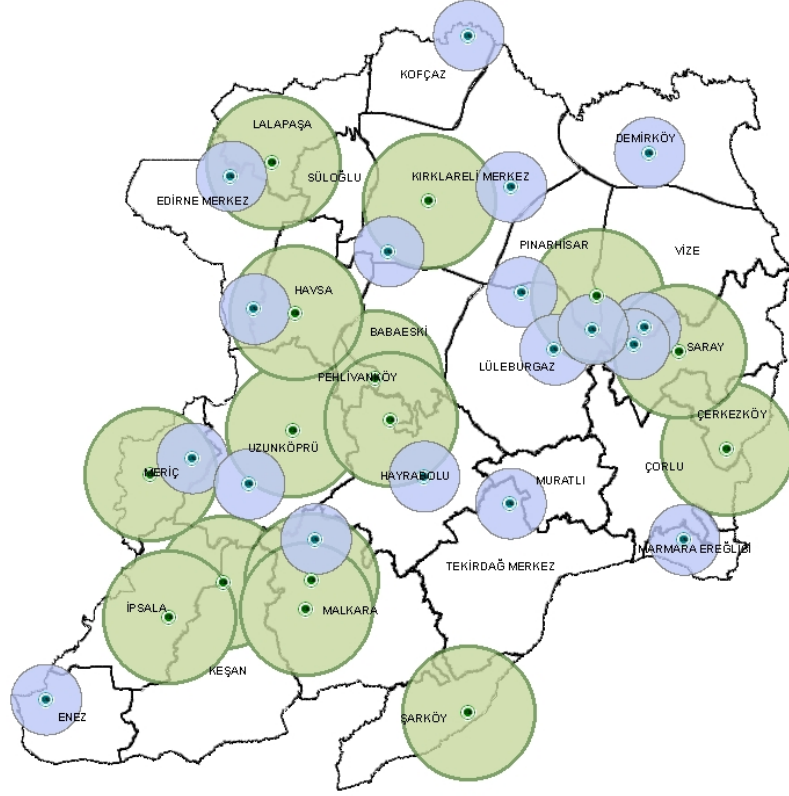
Tarımsal Organize Bölgeleri (TOB) ; Bu alanların içeriği “besicilik, süt sığırcılığı, meyvecilik, sebzeçilik, seracılık, çiçekçilik vb. tarımsal üretim ve ürün işleme faaliyetlerinin bir arada yapıldığı, tarımsal ürünlerin gıdaya dönüştürüldüğü, disipline edildiği, tek elden sevk ve idare edildiği, desteklendiği ve üretici-sanayici-pazarlayıcı entegrasyonunun gerçekleştirildiği alanlar” şeklinde tanımlanmıştır. Bu bölgelerde, “tarımsal üretimin ve toprak kullanımının veriminin artırılarak sürekliliğinin sağlanması, tarım nüfusunun yerinde istihdam edilmesi ve gelir kaynaklarının artırılması ya da yeni kaynaklar oluşturulması, tarımsal tesislerin bir plan çerçevesinde bir araya getirilmesi, başta çevre koruma ve gıda maddesi hijyenik koşulları olmak üzere kontrol edilme kolaylığının sağlanması” temel esaslar olarak vurgulanmıştır (ÇŞB, 2009b).

TOB’lar, “tarımsal üretim için mutlak tarım arazilerini (Tarımsal Niteliği I. Öncelikli Korunacak Alanlar) ve ürün işleme tesisleri için marjinal tarım arazilerini (Tarımsal Niteliği II. Öncelikli Korunacak Alanlar ve Tarımsal Niteliği Sınırlı Alanlar) içerir. TOB’lar içerisinde; hububat, meyve ve sebze üretimi için uygun tarım alanları, sebze ve çiçek yetiştiriciliği için seralar, mantarcılık, hayvancılık ve et entegre tesisleri, otlaklar, tarımsal işletmeler, tarımsal ürün paketleme tesisleri, meyve işleme tesisleri, soğuk hava depoları, yem depoları, TOB işletmelerinin ön arıtma yada toplu arıtma tesisleri, organik atıkların geri dönüşüm tesisleri, hayvan klinikleri, kireçli ölü hayvan gömü çukurları, tarımsal araç-gereç parkları, tarımsal ürün pazarlama hizmetleri, ürün borsası, tarımsal eğitim merkezleri, tarımsal Ar-Ge ve laboratuvar alanları gibi bölge stratejisine uygun tesisler Tarım ve Köyişleri Bakanlığınca olumlu görüş alındıktan sonra yer alabilecektir.”

Bu alanlar içerisinde tarım ve hayvancılığa dayalı sanayi alanlarından oluşacak “Tarımsal İhtisas OSB” alanları toplam TOB alanının %10’unu aşamayacak ve TOB alanı içerisindeki “Tarımsal Niteliği II. Öncelikli Korunacak Alanlar” ve “Tarımsal Niteliği Sınırlı Alanlar” üzerinde yer alabileceklerdir. Gıda maddeleri üretimi ve mamul hale getirilmesi amaçlanan bu bölge içerisinde, ham madde olarak tarımsal ürünler ile doğrudan ilişkili olmayan, hava, su ve toprakta kirlilik yaratabilecek metal, plastik, tekstil, deri, boya vb kimyasal ham maddenin ağırlıklı olarak kullanıldığı tesisler yer alamayacaktır.

Tarımsal Alt Bölgeler (TAB): Bu alanlar planda, “Sanayi sınıfına girebilecek fonksiyonların kesinlikle yer almayacağı, tarım ve hayvan yetiştiriciliğini destekleyen, hububat, meyve, sebze üretimi için uygun tarım alanları, meralar, mantarcılık, orman ürünleri, sebze ve çiçek yetiştiriciliği için seralar, depo veya soğuk hava deposu, mandıra vb, sadece 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanunu’nun 3. maddesinde tanımlanan “tarımsal amaçlı yapılar”ın yer alabileceği alanlar” şeklinde tanımlanmıştır (ÇŞB, 2009b).

TOB ve TAB merkezlerinin yer seçimleri, şekil 4’de görüldüğü gibi tarımsal potansiyeller temelinde bölge içinde dengeli bir dağılım sağlamak üzere belirlenmiştir. Belirlenen yerler için aynı zamanda, “köylere yakınlık, ulaşım olanakları, hakim rüzgar yönü-yerleşim alan ilişkisi, doğal koruma alanlarına yakın olmaması, mera ve sulu-kuru tarım arazilerine yakın olması, marjinal tarım arazilerinin bulunması, dere yataklarına yakın olmaması, çevresindeki yerleşim alanlarına en az 1 km mesafede olması” gibi bazı kriterler belirlenmiştir.

Şekil 4. Önerilen TAB ve TOB alanlarının bölgesel dağılımı ÇŞB (2009A)
Figure 4. Distribution of AOS and ASR areas (ÇŞB, 2009a).

Katılımcı değerlendirmeleri

Yukarıda belirtilen, tarımsal alanların korunması amaçlı TOB ve TAB kararları planlama sürecinde en çok tartışılan konu olmuştur. Tartışma üç farklı yönde ve tonda gerçekleşmiştir (Bimtaş, 2008).

Birinci grupta, genellikle tarımla uğraşmayan ve kentte yaşayan “çevreci”ler ile meslek odaları mensupları yer almıştır. Toplantı süreci boyunca en çok söz alan ve fikirlerini daha yüksek tonda ifade eden bu grubun temel itiraz konusu; tarımsal potansiyelin değerlendirilerek ekonomik açıdan verimli hale getirilebilmesi amacı ile önerilen ve ürün işleme, paketlenme vb. organizasyon ve tesisleri içerebilecek olan “*TOB ve TAB alanlarının gelecekte sanayi alanlarına dönüştürüleceği*” iddiası olmuştur (Bimtaş, 2008). Bu gruba göre söz konusu alanlar, gelecekte plan değişiklikleri ile kolayca sanayi alanlarına dönüştürülecek ve tarımsal alanlar hızla kaybedilecektir.

Bunun önlenmesi için strateji geliştirme amaçlı tartışmalarda “yasak ve kontrollerin artırılması” en önemli öneri olarak sunulmuştur.

İkinci grupta, bölgede tarımla ve ticaretle uğraşan yerel halk ve onlardan oluşan ziraat, ticaret, esnaf odaları gibi yerel örgütler yer almıştır. Farklı uğraş yada mesleki alanları nedenleri ile genellikle, konuşma ve tartışmaları izleyerek planı değerlendirmişlerdir. Bu doğrultuda bir bölümü TAB ve TOB kararlarını olumlu karşılayarak desteklerken, diğer bir bölümü “*TOB ve TAB alanlarının gelecekte sanayi alanlarına dönüştürüleceği*” iddiasına katılarak TOB, TAB kararlarına karşı çıkmıştır. Diğer yandan aynı grup, tarla ve bahçelerinde depolama, işleme, paketlenme vb. gereksinim duyulan tesislere

izin verilmediği konusunu sorun olarak belirtmişler ve bu konuda olanak sağlanmasını talep etmişlerdir (Bimtaş, 2008).

Üçüncü grupta ise, ağırlıklı olarak gayrimenkul ticaretiyle uğraşanlar ve kente yakın alanlarda tarlası olan yerel malikler yer almıştır. Toplantıda ağırlıklı olarak ve yüksek sesle “yapılaşma karşıtı” bir görüş hakim olduğundan, bu grup genellikle sessiz kalmış ve “*bütün bu insanların en çok gelir getirebilecek şey olan imarlaşmaya neden karşı*” (Bimtaş, 2008) olduğunu anlamaya çalışmışlardır. Çünkü onlara göre “*arazilerin yapılaşmaya açılması ile hem toprak sahipleri, hem araçılar, hem inşaatçılar kazanacaktır*” (Bimtaş, 2008).

İl genel meclisi ve belediye meclisi üyelerinin bir kısmı birinci ve ikinci grupta yer alırken, önemli bir bölümü de üçüncü grup ile birlikte sessiz kalmayı seçmişlerdir. Bu grubun görüş ve talepleri önemli oranda, meclis üyeleri ve teknik grup içinde yapılan toplantılarda dile getirilmiştir. Buna göre “*Bölgenin gelişimi ve zenginleşmesi sanayileşme ve yapılaşma ile mümkündür. Tarımla zenginleşmek mümkün değildir. Bu nedenle İnsanlar tarıma mahkum edilmemelidir*” (Bimtaş, 2008).

Yukarıda belirtilen eksende ve üç farklı görüş çerçevesinde oluşan tartışma sonucunda, 1/25.000 ölçekli Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ İl Çevre Düzeni Planları 5302 sayılı yasa çerçevesinde Belediye ve İl genel meclisinde görüşülmüş, TOB ve TAB kararı hariç tutularak kabul edilmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

2009 yılı onaylı planın yapım sürecinde elde edilen verilere göre, 1980’li yıllardan buyana geçen 30 yıllık süreçte, planlı/plansız yaklaşık (10.000 hektarı sanayi olmak üzere) 185.000 ha tarımsal alan yapılaşmıştır (ÇŞB, 2009a).

Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli İl, ilçe ve belde merkezlerinde 2009 planı çerçevesinde, plan yaklaşımı ve ilkelerine dönük yapılan toplantılarda planın en önemli konularından biri olan “*tarım topraklarının korunması*”, tartışmalarda öne çıkan konu olmuş ve genellikle “*planda yapılaşmaya izin verilmemesi*” konusunun altı çizilmiştir. Buna rağmen, tarımsal verimliliği artırma yönünde önerilen bazı kararlar kabul edilmemiş, üstelik geçen süre içinde, planda, tarım topraklarının yok oluşuna neden olacak bazı önemli değişiklikler gerçekleşmiştir.

Tüm bu planlara ve yasalara rağmen tarımsal topraklarda devam etmekte olan yapılaşmayı, kıt kaynak olan toprağın değerini ve kullanım biçimini belirleyen serbest piyasa içinde açıklamak mümkündür. Diğer bir deyişle, yapılaşma amaçlı talep gören toprak için oluşan piyasa değerinin, tarımsal kullanımın sağladığı gelirden/değerden çok daha yüksek olması ve ayrıca, hiçbir çaba harcamadan ortaya çıkan değer vergilendirilmemesi/ kontrol altına alınamamasıdır. Açıklanması gereken diğer bir önemli konu, serbest piyasa ekonomisinin geçerli olduğu bazı toplumlarda toprağın kullanım biçimi, kamusal yarar temelinde düzenlenebilirken, bazı toplumlarda başarılabilmesidir. Bu noktada Epstein’in (1962) vurguladığı gibi, serbest piyasa içinde, ekonomik ve toplumsal değişim arasındaki ilişki ve buna bağlı oluşan “toplumsal kurallar” belirleyici olmaktadır. Çünkü hukuksal kurallar, toplumsal kurallara göre, kişiye ve duruma bağlı olarak görmezden gelinmekte ya da esnetilebilmektedir. Böylece yapılaşmaması gereken yerin imara açılması yada ayrıcalıklı yapılaşma hakkı elde etme gibi hukuki olmayan bir davranış, etik dışı olmaktan çıkartılarak bireysel ya da toplumsal açıdan içselleştirilmekte, zaman zaman ahlaki olması durumu kişi ve gruplara göre farklı anlamlandırılabilir. Sonuç olarak popülist siyaset yapma biçiminin hakim olduğu ülkelerde tarım topraklarının arsaya dönüştürülmesi (Tekeli, 2001) gibi politik ve/veya kişisel çıkar edinme amaçlı eylemler olağan davranışlar haline dönüşmektedir. Böylece mutlak tarım topraklarının bile yapılaşmaya açılması mümkün kılınmakta, imara açılan alanlar büyüdükçe yaratılan rant miktarı da büyümekte, giderek siyaset ilişkilerinin uğraş alanı olmaktadır. Ayrıca, bu yolla oluşturulan güç, yerel yönetimlerce bizzat yaratılması nedeniyle meşru görülmekte ve çok daha rahat kullanılabilir (Tekeli, 2001).

Ülkenin birçok bölgesinde yapılan çevre düzeni planlarına ve tarımsal alanların yapılaşmaya açılması yönündeki yasaklara rağmen, tarım topraklarındaki yapılaşmanın devam ediyor olması, farklı çözüm yolları üretmemiz gerektiğini göstermektedir. Bu doğrultuda, tarımsal toprakların korunmasındaki en önemli araçlardan biri yasal önlemler iken, diğer bir araç olarak tarımsal üretimin artırılması ve katma değerini artırıcı stratejilerin geliştirilmesi olmalıdır.

Bu durumda, tarım topraklarının yalnızca yasaklarla korunmasının pek mümkün olmayacağı gerçeğinden hareketle, toprak sahibi açısından, serbest piyasa koşulları içinde tarımsal amaçlı kullanımın ekonomik getirisinin artırılması yönünde alternatifler geliştirilmeli ve desteklenmelidir. Ürünün işlenerek paketlenmesi ve pazara ulaştırılabilmesinin üreticilerin içinde bulunduğu organizasyonlar tarafından yapılabilmesi olanaklarının yaratılması önemli bir adım olacak, böylece ürünün artan katma değeri üreticiye yansıtılabilecektir. Tarımsal üretim ile elde edilen kazanç artışı topraklarının korunması yönünde destekleyici teşvik edici olacaktır.

KAYNAKLAR

AKIN E., 2007. *Kentsel Gelişme ve Kentsel Rantlar: Ankara Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı.

AKTAN C. C., 2003. Görünmez Ayak ve Milletlerin İsrافی: Rant Kollama. C. C. Aktan içinde, *Yasal Soygun Çıkar Grupları ve Rant Kollama* (s. 15-34). İstanbul: Zaman Kitap.

BİMTAŞ, 2008. Trakya Alt Bölgesi 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı Toplantı Tutanakları (Basılmamış),

ÇŞB, 2009a. Trakya Alt Bölgesi 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı Raporu (Basılmamış), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

ÇŞB, 2009b. Trakya Alt Bölgesi 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı Hükümleri (Basılmamış), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

RİCARDO D., 1997. Ekonomi Politigin ve Vergilendirmenin İlkeleri. (T. Ertan, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.

SEZGİN D., ve VAROL Ç., 2012. "Ankara'daki Kentsel Büyüme Ve Saçaklanmanın Verimli Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanımına Etkisi", JFA, 29(1): 273-288

SÖNMEZ Ö., 2016. İstanbul merkezli sanayi yayılımının alt kentlerde mekansal etkileri: Tekirdağ örneği, Megaron, 2016, Vol.11 / 1, s.137-149

SÖNMEZ Ö., 2015. Türkiye'de 1980 Sonrası Planlamanın Kurumsal Değişim Süreci ve Mekânsal Etkileri: Trakya Bölgesi Örneği, YTÜ, Basılmamış Doktora Tezi

TEKELİ İ., 2001. Popülist Politikalar, Kentsel Rant Ekonomisi ve Vatandaş Oluşturmayan Kentleşme Deneği, Modernite Aşılırken Kent Planlaması, İmge Yayınevi, Ankara

İnternet Kaynakları

AKCI A., DEMİREL M.K. ve BECU, H.Ş., 2016. Tarım Arazilerindeki Yapılaşma Baskısının Azaltılmasında Köy Gelişme Alanı ve İmar Uygulamaları: İç Anadolu Bölgesi Örneği, Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi TARGİD Özel Sayı 372-384 2016: <http://dx.doi.org/10.17100/nevbitlek.65191> (Erişim 03.03.2018)

<http://www.arkitera.com/haber/25879/turkiyede-kisi-basinda-dusen-tarim-alani-son-50-yilda-yari-yariya-azaldi>. (Erişim 03.04.2017)

<https://vergidosyasi.com/2017/04/03/rant-kavrami-ve-ranta-iliskin-yaklasimlar-ve-rant-turleri/> (Erişim 03.04.2017)

MASATLI M., 2012 Neden İslah Organize Sanayi Bölgeleri, <http://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/neden-islah-organize-sanayi-bolgeleri/64> (Erişim 22.07.2017)

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim 29.09.2017)

http://www.uis.gov.tr/media/1316/tarim_sektoru_ikinci_idk.pdf (Erişim 07.03.2018)

<http://akademikmakale.blogspot.com.tr/2013/01/serbest-piyasa-ekonomisi.html> (07.03.2018)

T.C. Resmi Gazete, 1985. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun, 22.5.1985, Sayı:18761, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc068/kanuntbmmc068/kanuntbmmc06803202.pdf (Erişim 03.07.2017)

T.C. Resmi Gazete, 2005. Toprak Koruma Ve Arazi Kullanımı Kanunu, 19/7/2005, Sayı: 25880, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050719-2.htm>, (Erişim 07.03.2018)

MARX K., 1978. Kapital, C.III, 1. Basım, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, <https://antikapitalist.net/kutuphane/acik-kitaplik/marxengels/kapital3.pdf> (Erişim 22.07.2017)

EPSTEİN, T. S., 1962. Economic Development and Social Change in South India. Manchester University Press, Manchester. <https://books.google.com.tr/books?id=ekG8AAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false> (Erişim 03.07.2017)

ÖZTÜRK, Ş., 2009. Kırsal Kalkınma Yaklaşımları Ve Küçük Meta Üretimi Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Anadolu University Journal Of Social Sciences Cilt/Vol.: 9 - Sayı/No: 2 : 173-188 (2009) <http://sbd.dergi.anadolu.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1140-published.pdf> (Erişim 08.08.2017)

BİGGS S.D., YUAN C. K. ve MAX L. R., 1977. "Agricultural Sector Analysis". ADC Teaching and Research Forum. no. 11, September, Agricultural Development Council Inc., New York and Singapore, (Şinasi Öztürk (2009) Kırsal Kalkınma Yaklaşımları Ve Küçük Meta Üretimi Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Anadolu University Journal Of Social Sciences Cilt/Vol.: 9 - Sayı/No: 2 : 173-188 (2009) içinde), <http://sbd.dergi.anadolu.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1140-published.pdf> (Erişim 08.08.2017)